

Gestió del risc a les empreses de turisme actiu

■ PEDRO JESÚS JIMÉNEZ MARTÍN

Doctor en Ciències de l'Activitat Física i l'Esport.
Professor d'Esport i Turisme.
Institut Nacional d'Educació Física. Universitat Politècnica de Madrid

■ VICENTE GÓMEZ ENCINAS

Llicenciat en Ciències de l'Activitat Física i l'Esport.
Professor d'Activitats a la Natura.
Institut Nacional d'Educació Física. Universitat Politècnica de Madrid

■ Paraules clau

Turisme Actiu, Risc, Seguretat, Normativa

Resum

Aquest article presenta una proposta dels apartats i aspectes que podria contenir un *protocol de seguretat* per part de les empreses de turisme actiu. Per desenvolupar-lo ens hem basat en la normativa actual vigent, representada pels Reials Decrets pertanyents a tres Comunitats Autònomes: Aragó, Andalusia i Astúries, i complementant la informació amb aspectes desenvolupats als decrets de Catalunya i Galícia.

Dintre de la normativa actual en relació al turisme actiu, tres Comunitats Autònomes: Aragó, Andalusia i Astúries, ja estan exigint l'obligació de presentar, per part de les empreses, un *protocol d'actuació en cas d'accident*; i en el cas d'Aragó i Astúries, l'obligació de presentar-lo, a l'inici de cada temporada, als serveis oficials de Protecció Civil de l'Administració de la Comunitat Autònoma corresponent.

■ Abstract

This paper introduces a proposal for the sections and aspects a "security protocol" for active tourism companies could contained. For its development, we have based on the current regulations through tree regional community real decrees: Aragon, Andalusia and Asturias, and complementing the information with aspects developed in Catalonia and Galicia decrees.

■ Key words

Active Tourism, Risk, Security, Regulation

El nostre objectiu és realitzar una proposta dels punts generals que podria contenir aquest protocol per tal d'orientar les empreses en la seva elaboració.

L'aventura com a acte mimètic

El risc, com a possibilitat d'accident i les seves tràgiques conseqüències, constitueix un dels referents essencials a tenir en compte en el desenvolupament global del marc de treball a les empreses de turisme actiu.

És encertada la relació del terme aventura amb les empreses de turisme actiu? Segons el Diccionari Reial de la Llengua Espanyola, la paraula aventura significa: "*Esdeveniment, succés o situació estranys*"; "*Empresa de resultat incert o que presenta riscos*". Segons aquesta definició, el concepte d'aventura reproduït amb fidelitat no tindria cabuda en aquest marc turístic.

Per motius de seguretat i responsabilitat, i en base a l'evidència que cap persona amb sana capacitat mental voldria realitzar activitats que possessin en perill la seva integritat, el concepte d'aventura dintre de l'activitat físicoesportiva en el medi natural ha d'entendre's com un acte mimètic, és a dir, com una dimensió simbòlica o imaginària on tot està controlat, previst i tecnificat. (Feixa, 1995).

Reflexions al voltant del concepte de risc

Sortir al medi natural és exposar-se a multitud de perills si no s'hi va amb la preparació adequada. Encara que podem trobar moltes definicions del terme risc podem resumir que el comú denominador que hi trobem és: una situació de pràctica, la probabilitat d'accident i l'efecte lesiu resultant. (Fuster i Elizalde, 1995; Schubert, 1996).

La noció de risc es pot entendre sota dos aspectes: el *risc objectiu*, que ens condueix a l'estudi dels factors que conformen la pràctica i poden donar lloc a una situació de risc, i el *risc subjectiu* que ens ofereix un gran joc de possibilitats en la creació de sensacions de risc (Fuster i Elizalde, 1995).

Fins a quin punt podem crear situacions de risc imaginàries en els clients, sense necessitat de ficar-los en zones de perill? En una cova senzilla, de recorregut horitzontal, on el joc de llums no permet de veure'n la veritable topografia, podem generar una sensació d'aventura deixant entendre que una ombra és un avenc de gran profunditat o simplement realitzant-la amb els llums apagats...

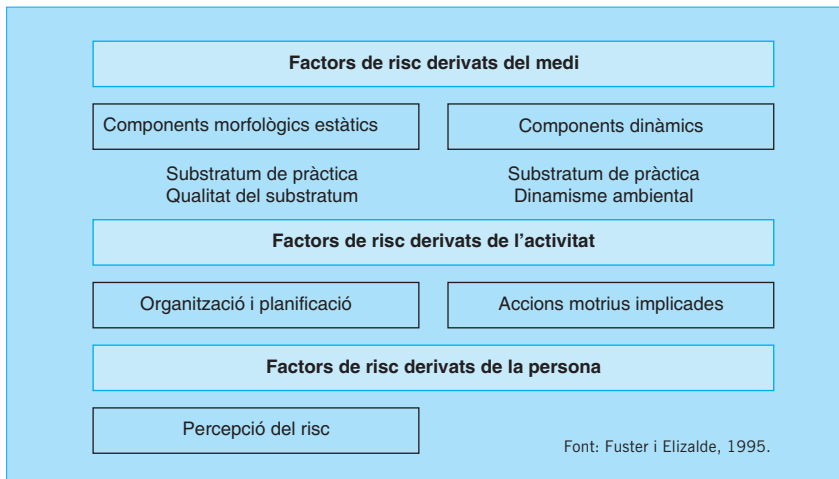
Protocol d'actuació en cas d'accidents

Com hem destacat a l'inici, tres Comunitats Autònomes* estan exigint en els seus

* Aragó: *article 5, apartat j*, del Decret 146/2000, de 26 de juliol. Andalusia: *article 26, apartat b*, del Decret 20/2002, de 29 de gener. Astúries: *article 4, apartat h*, del Decret, 92/2002, d'11 de juliol.

■ QUADRE 1.

Factors de risc implicats en la realització d'activitats físicoesportives en el medi natural.

decrets sobre la regulació de les empreses de turisme actiu, l'obligació de presentar, per part de l'empresa, un "Protocol d'actuació en cas d'accident".

Tanmateix, se'ns planteja un interrogant: quins continguts o quina estructura ha de tenir aquest protocol d'actuació? Com que no apareix especificat enlloc, volem proposar uns punts generals que podria contenir aquest protocol per tal d'orientar les empreses en la seva elaboració.

Introducció

El primer aspecte que podríem desenvolupar seria redactar una introducció on faríem referència als apartats establerts als decrets on s'especifiquen criteris pel que fa a les mesures de seguretat que han d'ésser adoptades, tant per part de l'empresa com en relació al client.

En aquest sentit, seria convenient fer una revisió dels diferents decrets i precisar que en els diferents apartats del nostre protocol inclourem tots els punts normatius de seguretat que hàgim pogut trobar-hi.

Objectius del protocol

Definició de quina és la finalitat i els objectius que volem assolir amb aquest protocol. Podem assenyalar tres aspectes generals:

- Determinar i definir quines seran les actuacions que seguirem en la nostra empresa per prevenir l'accident en les activitats que hi desenvolupem.
- Presentar els recursos i els mitjans de què disposem a l'empresa com a mesura de seguretat per exercitar els seus serveis.
- Establir les pautes d'actuació que han de realitzar els tècnics en cas d'accident per rescatar l'accidentat.

Protocol d'actuació: Mesures de prevenció

Amb *mesures de prevenció* volem fer referència a totes les accions prèvies d'anàlisi, planificació i organització que hem de tenir en compte abans de realitzar el nostre marc d'activitats. Segons la qualitat del treball que desenvolupem en aquest nivell, disminuïrem en major o menor mesura la probabilitat d'accident.

Anàlisi dels factors de risc que afecten les nostres activitats

Hem volgut posar aquest punt en primer lloc, perquè el perill d'accident l'associem amb el desenvolupament de les activitats. El nostre punt de partida és expressat per la cita següent: "Sempre hi ha alguna cosa que no s'havia de fer, o alguna cosa que

calia haver fet i no es va fer" (Pérez de Tudela, 1982, p. 11).

Aquesta reflexió resumeix potser una de les grans veritats que tots hem experimentat en la realització d'activitats en el medi natural. Davant la descurança de factors que ens han aproximat a una situació de risc pel fet d'actuar des de la memòria, el record o la confiança, és summament important disposar d'alguna classificació dels factors de risc que hem de tenir presents a l'hora de realitzar aquesta mena d'activitats.

No hem d'oblidar que realitzar aquest tipus de classificacions és molt difícil davant el gran nombre de factors a tenir en compte, i són "precisament els perills no coneguts i no classificats el més temibles" (Pérez de Tudela, 1982, p. 12).

En aquest apartat volem fer referència a l'estudi presentat per Fuster i Elizalde (1995). Aquest estudi ens presenta una classificació on podem detectar les causes de la pràctica totalitat dels accidents que s'esdevenen cada any en aquest sector i que, un cop coneguts, ens donen la responsabilitat de començar a treballar amb "consciència". Presentem un quadre resum d'aquest estudi (*quadre 1*) davant la possibilitat de trobar el seu desenvolupament complet en aquesta mateixa revista (vegeu bibliografia).

La nostra proposta seria que cada empresa fos capaç d'elaborar un dossier específic per a cada activitat, on s'analitzi com afecta cada un d'aquests factors a nivell de risc i les decisions o mesures correctives que adoptarien.

Un dossier amb cartografia específica de l'activitat, tot assenyalant-hi itineraris, vies d'escapament, zones de descans, zones habitades, ubicació d'hospitals, sistemes de comunicacions, post de la guàrdia civil, telèfons d'interès...

Factors específics a tenir en compte abans d'iniciar cada activitat

Una vegada realitzat l'estudi anterior pasariem a definir una sèrie d'apartats que seguirem abans de realitzar qualsevol activitat. Aquests apartats els basarem en les referències trobades als decrets.

Treball de camp

Cada temporada, i segons el temps que es cregui convenient per a cada activitat, s'hauria de fer un estudi de camp a les zones d'operació, tot confirmant possibles canvis o modificacions de l'entorn, per tal de no refiar-se'n i no portar-se sorpreses inesperades.

Ràtio tècnics-clients

Andalusia (*article 27, punt 4*) estableix que en funció del risc es podrà establir el nombre màxim d'usuaris/usuàries per monitor o monitora. En aquest apartat podem exposar la nostra ràtio per activitat, tot diferenciant, si s'escau, iniciació, mitjà o perfeccionament, i el compromís d'anul·lar l'activitat quan el nombre de clients sobrepassi el límit que hem establert per grup o el nombre de tècnics sigui insuficient.

Revisió i anàlisi dels equips i del material

Tant al decret d'Aragó (*article 8, punt 1 i 2*), Andalusia (*article 28, punt 2; article 26 apartat c*) com al d'Astúries (*article 9, punt 1 i 2*) s'especifica que el material haurà d'estar homologat i que les empreses hauran de vetllar pel bon estat dels equips i del material amb revisions periòdiques.

Aquí es poden presentar les homologacions pertinents; la logística d'emmagatzematge del material; l'ordenació i classificació; i l'obligació per part dels tècnics de l'empresa de revisar cada equip i tot el material que utilitzarem abans i després de realitzar l'activitat.

Anàlisi de l'aptitud i actitud dels clients

Per exemple, abans de començar l'activitat preguntarem als clients pel grau d'experiència en l'activitat; possible existència de problemes mèdics i patologies que desaconsellen la pràctica d'activitats, com s'estableix al decret d'Andalusia (*article 29, punt 1, apartat d*); i n'analitzarem l'aptitud i l'actitud, per tal de triar el grau de dificultat més apropiat al seu nivell.

S'informarà de l'edat mínima per a la pràctica de les activitats, com s'estableix al

decret d'Aragó (*article 10, punt 1, apartat c*); i en cas de ser menor de 16 anys demanarem l'escrit on la persona sigui autoritzada pel pare, tutor o tutora, com estableix el decret d'Andalusia a l'article 30.

També tindrem present que, a efectes de cobrir-nos, tant a Andalusia (*article 26, apartat d*) com a Astúries (*article 13, punt 1*) es dona l'oportunitat d'impedir la pràctica a les persones per a les quals, a causa de les seves circumstàncies particulars, l'activitat pugui resultar perillosa.

Revisar l'informe meteorològic

Al Reial Decret d'Aragó (*article 9, punt 4*) s'estableix que l'empresa tindrà en compte la predicció meteorològica oficial, referida a la zona de pràctica de les activitats, amb el més alt grau de detall geogràfic i temporal possible. En cas d'alerta o activació del pla territorial de prevenció davant de fenòmens meteorològics adversos, extremaran la precaució i si cal, sota el seu criteri i responsabilitat, suspendran la pràctica d'activitats. Inclourem en aquest apartat l'obligació dels tècnics d'informar-se de la predicció del temps corresponent al dia d'activitat, tot contrastant diverses informacions meteorològiques per evitar imprevists. (Schubert, 1996).

Informació als clients

Des del punt de vista d'informació al client, tant Aragó (*article 10, punt 1*), com Andalusia (*article 29 punt 1*) i Astúries (*article 12*), estableixen que les empreses de turisme actiu hauran d'informar per escrit els seus clients, abans d'iniciar la pràctica de l'activitat de què es tracti, de:

- Destins, itinerari o trajecte a recórrer.*
- Equip i material que ha d'utilitzar-se en el cas que no el proporcionï l'empresa.*
- Condicions físiques i coneixements que es requereixen per a la pràctica de les activitats, així com dificultats que aquesta pràctica comporta, i conducta que cal seguir en cas de perill.*
- Existència d'una pòlissa de responsabilitat civil i d'una assegurança d'assistència o accident.*

A aquest nivell podem presentar el dossier o documentació que hem elaborat per cobrir aquesta normativa. A més a més, podem introduir per escrit el que s'estableix al Reial Decret d'Astúries (*article 13, punt 1*) en relació als usuaris, on s'especifica que hauran de seguir les instruccions dels tècnics, utilitzar el material indicat per aquests i l'empresari es podrà negar a donar servei si s'incompleixen aquestes obligacions.

Mesures generals de seguretat

Amb aquest apartat deixem oberta la possibilitat d'afegir més elements, com ara: verificació per part dels tècnics dels components de la farmaciola i la seva caducitat, les bateries del telèfon i la ràdio...; o la comunicació a Protecció Civil o als cossos de seguretat del nombre de participants i del trajecte previst, amb els horaris aproximats, com estableix el decret d'Aragó (*article 9, punt 3*).

Factors específics a tenir en compte durant l'activitat

Aquest punt suposa adjuntar, per part de l'empresa, el "Reglament Intern" de disciplina a seguir pels tècnics de les accions a complir durant el desenvolupament de l'activitat. Podria contenir els apartats següents:

- Es realitzarà l'activitat segons el pla establert.
- Revisió amb els clients de les mesures de seguretat.
- Demostració de les tècniques pertinents.
- Confirmació que les tècniques s'han entès i s'han après.
- Realitzar recomptes periòdics dels clients.
- Respectar les posicions de control en el grup pels tècnics.
- Prestarà més suport als clients amb menys recursos físics.
- Evitarà actuacions imprudents per part dels clients.
- Establiment de protocols en la revisió de tanques, nusos, col·locació del material, ancoratges de seguretat...

Recursos disponibles de l'empresa en matèria de seguretat

En aquest apartat podem especificar tots els recursos tecnològics, sanitaris, humans, legals... de què disposa l'empresa com a suport a les mesures de seguretat adoptades a l'empresa i explicades anteriorment.

Aparells de comunicació

Als decrets d'Aragó (*article 9, punt 1*), Andalusia (*article 27, punt 3*) i Astúries (*article 11, apartat 2*), queda establert que els tècnics hauran de portar un aparell de comunicació per poder avisar en cas d'accident o per a qualsevol altra necessitat.

En aquest apartat exposarem el nombre de mitjans de comunicació (telèfons, ràdios...) de què disposa l'empresa, i especificarem els que corresponen a l'oficina i als tècnics responsables de l'activitat, dates de caducitat, perspectives d'ampliació de mitjans...

Mitjans sanitaris

Als mateixos apartats dels decrets citats al punt anterior s'hi estableix, igualment, l'obligació de portar farmaciola de primers auxilis. En aquest sentit informarem del nombre de farmàcies de què disposem, els components que inclou, com estan repartits i on se situen. A més a més, presentarem llistes i plànols dels hospitals més propers, farmàcies de la zona, i ens informarem diàriament de a quines els correspon estar de guàrdia, telèfons...

Mitjans de transport

Aquí s'informarà del vehicle o vehicles de què disposa l'empresa, que s'encarregaran de realitzar l'evacuació si s'escau, i de quin itinerari se segueix fins a l'hospital més proper.

Titulacions

Com estableix Aragó (*disposició transitòria, punt 3*) i Andalusia (*article 27, punt 2*) els monitors/es hauran d'estar en pos-

sessió del títol de socorrista o de primers auxilis. En aquest apartat podem adjuntar els documents que acrediten les titulacions dels nostres tècnics junt amb el títol de socorrista o de primers auxilis.

Aquí també podríem reflexionar sobre la normativa que estableix Andalusia (*article 31*) sobre la subscripció de convenis i acords amb les federacions per tal de rebre assessorament i col·laboració, mecanismes per a l'homologació de material...

Finalment, cal reforçar el conjunt d'aquesta informació tot indicant l'obligació dels tècnics de l'empresa d'estudiar-ne el protocol de seguretat i conèixer el seu obligat compliment, i el més important, una revisió anual del protocol per introduir-hi les millores pertinents.

Assegurances contractades

Un aspecte que no podem passar per alt en parlar de la gestió del risc és el problema de les assegurances. Tots els Reials Decrets que s'han publicat en relació amb el turisme actiu les exigeixen, però amb diferents perspectives.

Seguint un ordre cronològic en l'aparició dels primers decrets de turisme actiu a Espanya, a Catalunya (*Decret 81/1991, de 25 de març, articles 2 i 4*) s'hi estableix com a requisit per donar d'alta l'empresa, el fet de disposar d'una pòlissa d'assegurances que cobreixi, de forma suficient, el risc d'accidents de les persones que practiquen aquestes activitats. Tanmateix, no s'hi estableix què es considera suficient ni quin tipus d'assegurances. (Nasarre Sarmiento, Hidalgo Rúa i Bernard, 2001).

A Galícia (*Decret 116/1999, de 23 d'abril, article 2*) són més explícits i ja es comença a exigir, per a la inscripció de l'empresa, que tingui una pòlissa de responsabilitat civil amb una quantia mínima de 75 milions de pessetes (450.759,07 euros) que compregui danys personals, materials i econòmics; se n'exclou qualsevol tipus de franquícia i no s'hi especifica res sobre assegurança d'accidents o d'assistència. (Nasarre Sarmiento, Hidalgo Rúa i Bernard, 2001).

Dos anys més tard (*Decret 42/2001, d'1 de febrer, article 43, punt 2, apartat c*) re-

tes (390.657,86 euros) i estableixen el límit de danys personals en 30 milions de pessetes (180.303,63 euros) i per danys materials en 10 milions de pessetes (60.101,21 euros).

A la seva normativa, a més a més, s'exigeix acreditar la vigència de la pòlissa de responsabilitat civil, presentant temporalment els rebuts de pagament; i aportar (*Decret 116/1999 article 3, punt 2 i Decret 42/2001 article 44, punt 2, apartat f*) una fotocòpia compulsada de la pòlissa, amb la cobertura, quantia i tots els altres requisits establerts al decret.

Tant a Aragó (*Decret 146/2000 de 26 de juliol, article 5, punt 4*); Astúries (*article 4, punt 2*) com a Andalusia (*article 23 i 24, punt 1*) s'exigeix com a requisit perquè l'empresa pugui exercir les seves activitats, a més a més d'una còpia de la pòlissa d'assegurança de responsabilitat civil, una assegurança d'assistència o accident que cobreixin de forma suficient els possibles riscos imputables a l'empresa per l'exercici de les seves activitats. També és comuna a tots tres (i més específic respecte a altres decrets) l'obligació de presentar anualment una còpia de vigència del rebut de l'assegurança de responsabilitat civil i accidents o assistència.

A Aragó (*Decret 146/2000, de 26 de juliol, article 5, punt 4, apartat c*) s'hi exigeix una pòlissa de l'assegurança de responsabilitat civil amb una quantia mínima de 100 milions de pessetes per sinistre, sense cap franquícia. Però més tard (*Decret 92/2001, de 8 de maig, article únic, punts 1 i 2*), i davant la dificultat de les empreses per contractar pòlisses d'assegurança per la quantia establerta s'obre la possibilitat de franquícia, encara que limitant-ne la quantia a 100.000 pessetes màxim a la de responsabilitat civil i a 25.000 pessetes màxim per a la d'accident o assistència.

Aragó estableix de forma específica un termini d'un any per presentar la còpia de la pòlissa i rebut vigents, superant la manca d'especificitat que estableix la normativa de Galícia en aquest aspecte.

A Astúries també s'estableix una quantia mínima per a l'assegurança de responsabilitat civil de tres-cents mil cinc-cents set euros (50 milions de pessetes), i s'hi afegeix una cosa nova, la quantia per a l'asse-

gurança d'assistència o accidents de trenta mil cinquanta euros (5 milions de pessetes); es pot pactar una franquícia que no superi els cent cinquanta euros.

A Andalusia, encara que s'exigeixen totes dues assegurances, tanmateix, no s'especifica prou, a l'espera del que s'estableixi mitjançant Ordre de la Conselleria de Turisme i Esport.

En aquest apartat podem adjuntar tota la documentació relativa als tipus d'assegurances contractades, amb la suma assegurada i les seves cobertures, activitats cobertes, exclusions...

Protocol d'actuació: Actuació en cas d'accident

Un apartat pràctic que hauríem de desenvolupar al protocol són les pautes d'actuació que ha de seguir el responsable de l'activitat, en cas d'accident; pautes que podrien constar, esquematitzades, en un quadre resum. Aquesta informació hauria de quedar reflectida en un document senzill, que hauria d'estudiar cada tècnic i fins i tot portar-lo al damunt, per no improvisar o per no deixar-se portar per la por i tenir clars els passos a seguir.

Pautes d'actuació i utilització de l'assegurança

Podríem adjuntar, a més a més, la informació que tindrà el tècnic de les accions més importants a seguir en cas d'un accident, amb vista a la utilització de l'assegurança i a establir el rescat de l'accidentat, és a dir:

- En primer lloc, i si cal, avisarem els grups de rescat de la regió (telèfon 112) i els informarem detalladament de l'accident. Les dades a facilitar són: descripció del que ha passat; localització, com més precisa millor; nombre d'accidentats; lesions aparents dels accidentats; punt de trobada amb els serveis d'emergència; condicions meteorològiques; nombre de telèfons de contacte; qualsevol altra dada que sol·liciti l'operadora del 112. Guardarem totes les proves que facin referència al sinistre.

- Posar-se, tan aviat com es pugui, en contacte amb la companyia asseguradora i informar-la del sinistre. Facilitarem les dades més importants, com ara nom i cognoms de l'accidentat, document nacional d'identitat, dades sobre la possible lesió, lloc on et trobes.
- Si els serveis de rescat t'han traslladat al centre més pròxim i no està concertat, informar l'asseguradora perquè faci les gestions, factures, trasllats, ambulàncies... En qualsevol cas, demanar les factures, informe mèdic detallat...
- Com veiem, és essencial portar sempre al damunt fotocòpia de les assegurances, els telèfons de contacte de la companyia asseguradora, i complir amb el protocol desenvolupat a l'empresa.

Conclusions

No hem d'oblidar que l'elaboració de decrets sobre el marc d'actuació de les empreses de turisme actiu, per part dels organismes responsables, a més a més d'ajudar a regular el sector, establint uns criteris mínims i competències, ajuden a protegir la integritat física i patrimonial dels ciutadans que gaudeixen d'aquest tipus d'activitats (Aspas Aspas, 2000).

Considerem que la gestió del risc per part de les empreses de turisme actiu, en relació amb l'accident i les seves possibles conseqüències, constitueix una necessitat de primer ordre en aquest sector i el referent sobre el qual s'hauria de basar el seu desenvolupament reglamentari.

Tanmateix, si tenim present l'elevat nombre d'empreses de turisme actiu que hi ha a Espanya, resulta paradoxal que només en cinc Comunitats Autònomes s'hagin desenvolupat de manera específica reials decrets per definir el marc d'actuació de les empreses de turisme actiu; i que només en tres d'aquestes (Aragó, Andalusia i Astúries) s'hagi establert l'obligació de desenvolupar un protocol d'actuació en cas d'accident.

Encara que aquí hem ofert idees sobre com elaborar aquest protocol, no volem concloure sense fer esment de la responsabilitat, per part de totes les empreses del sector (incloses o no en Comunitats amb decret específic), d'abordar aquest compromís i començar a treballar en

aquest sentit; tot guanyant terreny, a més a més, davant una realitat que tard o d'hora s'establirà.

Bibliografia

- Agejas, J.M. (1999a). Seguros para Actividades. ¡Tranquilo! *Revista Grandes Espacios* (33), 50-53.
- (1999b). Tiempo de federarse. Camina, pero seguro. *Revista Grandes Espacios* (39), 53-56.
- Aspas Aspas, J. M. (2000). *Los deportes de aventura. Consideraciones jurídicas sobre el turismo activo*. Zaragoza: Ed. Prames S.A.
- Decret 81/1991, de 25 de març, sobre requisistos de empresas de organización de actividades deportivas de recreo y turísticas de aventura en Cataluña.
- Decret 116/1999, de 23 d'abril, por el que se reglamenta la actuación de las empresas relacionadas con la organización de actividades de turismo activo, en Galicia.
- Decret 42/2001, d'1 de febrer, de refundición en materia de agencias de viajes, guías de turismo y turismo activo, en Galicia.
- Decret 146/2000, de 26 de juliol, por el que se regula el ejercicio y actuación de las empresas dedicadas a la prestación de servicios de turismo activo y de aventura, en Aragón.
- Decret 92/2001, de 8 de maig, del Gobierno de Aragón, por el que se modifica el Decreto 146/2000 de 26 de julio.
- Decret 133/1996, d'11 de juliol, del Gobierno de Aragón, por el que se regula la práctica de barranquismo en el Parque de la Sierra y Cañones de Guara con la finalidad de minimizar los impactos negativos sobre el medio natural.
- Decret 164/1997, de 23 de setembre, del Gobierno de Aragón, por el que se aprueba el Plan de Ordenación de los Recursos Naturales del Parque de la Sierra y Cañones de Guara.
- Decret 20/2002, de 29 de gener, de Turismo en el Medio Rural y Turismo Activo en Andalucía
- Decret 92/2002, d'11 de juliol, de Turismo Activo en Asturias.
- Feixa C. (1995). L'Aventura Imaginària. Una visió antropològica de les activitats físiques d'aventura a la naturaleza. *Apunts. Educació Física i Esports* (41), 36-43.
- Fuster y Matute, J. i Elizalde Agurruza, B. (1995). Risc i Activitats Físiques al Medi Natural: Un enfoc Multidisciplinar. *Apunts. Educació Física i Esports* (41), 94-107.
- Nasarre Sarmiento, J. M.; Hidalgo Rúa, G.M. i Bernard, P. L. (2001). *La vertiente jurídica del montañismo*. Zaragoza: Prames S.A.
- Pérez de Tudela, C. (1982). *Los peligros de la montaña*. Madrid: Forja.
- Schubert, P. (1996). *Seguridad y riesgo. Análisis y prevención de accidentes en escalada*. Madrid: Desnivel.